

Ю.А.Конюшенко*

**ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНЕ ТОВАРИСТВО ПРИ НОВОРОСІЙСЬКОМУ
УНІВЕРСИТЕТІ: ОСНОВНІ ЕТАПИ І НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ (1889–1923 рр.)**

У статті висвітлено передумови створення й етапи розвитку Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті. Проаналізовано статуту товариства, а також його склад, основні форми і напрями наукової та просвітницької діяльності.

Історичні, історико-філологічні наукові товариства були актуальними науковими об'єднаннями свого часу. За існуючих у другій половині XIX ст. у Російській імперії економічних, соціальних і культурних умов подібні об'єднання виникли і провадили свою діяльність майже при всіх російських університетах¹.

Перші історичні товариства виникли у Російській імперії у 1750-х рр. Безперервна їх діяльність розпочинається з початку XIX ст.² Утім, як особливий вид організації науки, вони набули визнання і поширення тільки у другій половині XIX ст. Саме у цей період з'являються наукові товариства, які поряд із вивченням історії займалися дослідженням мово- та літературознавчих питань. Створювалися вони передусім з ініціативи викладачів історико-філологічних факультетів окремих університетів. На відміну від навчальних закладів, діяльність цих товариств підлягала меншому контролю з боку царського уряду і державних установ. Це, своєю чергою, сприяло піднесенню творчих починань учених та формуванню прогресивної наукової і суспільної думки.

Питання функціонування подібних об'єднань уже привертало увагу багатьох дослідників. Деякі з науковців займалися вивченням діяльності окремих товариств³. Були видані і перші узагальнюючі дослідження з цієї проблематики⁴. Однак діяльність одного з провідних наукових осередків південного регіону України кінця XIX – початку XX ст. – Історико-філологічного товариства, що діяло при Новоросійському університеті (далі – ІФТНУ), досі не стала предметом спеціального дослідження. Це й зумовило потребу докладного критичного аналізу.

Дореволюційна історіографія з питань функціонування Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті має описовий, епізодичний характер⁵. Радянська історіографія історії ІФТНУ з цього приводу налічує всього кілька праць. Окремі аспекти проблематики знайшли відображення у таких узагальнюючих працях, як «Історія Одеського університету за 100 років» та «Історія Одеського університету (1865–2000 рр.)»⁶, а також у статтях О.Д.Степанського⁷. Короткі відомості з історії ІФТНУ містять енциклопедичні видання, але, на жаль, вони мають низку недостовірних даних⁸.

У сучасній українській історіографії вже з'явилися наукові праці, які суттєво доповнили відомості з діяльності ІФТНУ. До таких досліджень слід зарахувати праці З.В.Першиної⁹, О.З.Медалієвої¹⁰ і Т.М.Попової¹¹.

У другій половині XIX ст. у Російській імперії відбувалися помітні позитивні зміни у суспільному житті й освіті. Одними з центральних перетворень у галузі освіти й науки у той період були університетські реформи, проведені у 1860-х рр. Під тиском наукової інтелігенції у 1863 р. був прийнятий Загальний статут університетів, що створило сприятливі умови для наукової та адміністративної діяльності університетів Російської імперії і відкрило більш широкі можливості для створення при цих навчальних закладах наукових об'єднань.

* Конюшенко Юлія Анатоліївна – аспірантка кафедри історичних дисциплін Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди, ст. наук. співроб. 1-го науково-експозиційного відділу Харківського історичного музею.

На теренах України, яка у той час входила до складу Російської імперії, виникли і почали свою діяльність два університетських об'єднання – Історичне товариство Нестора-літописця у Києві та Історико-філологічне товариство при Харківському університеті¹².

Політична реакція 1880-х рр. загальмувала подальший процес виникнення аналогічних об'єднань. Так, надане у 1880 р. клопотання про створення товариства в Одесі пролежало «під сукном» цілих вісім років¹³. Майже до останнього десятиліття ХІХ ст. при Новоросійському університеті не існувало наукового об'єднання, сферою занять якого були б дослідження історико-філологічного спрямування. На початку 1880-х рр. подібна ідея з'явилася, але вона так і не вийшла за межі задуму. У 1880 р. Новоросійський університет отримав запрошення взяти участь у публічних засіданнях на честь відкриття у Москві пам'ятника Пушкіну, що їх проводило Товариство любителів російської словесності. На засіданні ради університету, яке відбулося 22 травня, при обговоренні можливості участі цього вузу у відзначенні відкриття пам'ятника Пушкіну, професор І.С.Некрасов вніс пропозицію – «з метою ознаменування пам'яті нашого геніального поета Пушкіна заснувати при Новоросійському університеті Пушкінське товариство любителів російської словесності». Під час обговорення деталей улаштування святкування відкриття пам'ятника визначили, у числі інших заходів, прийняти пропозицію І.С.Некрасова і просити історико-філологічний факультет розробити проект статуту Пушкінського товариства¹⁴. Проте і ця пропозиція тоді так і не була реалізована. Аж до 1888 р. питання організації товариства історико-філологічного спрямування залишалося відкритим.

На той час в Одесі уже діяло створене у 1839 р. Товариство історії та старожитностей. Воно виникло як загальноісторичне, але головним напрямом його діяльності стали археологічні студії, які і вирішили подальшу наукову спеціалізацію цього товариства як суто археологічного¹⁵. Тому потреба у заснуванні іншого товариства, яке б займалося вивченням широкого кола історичних і філологічних питань, а не лише археологією, залишалася актуальною.

Значною датою у вирішенні питання заснування товариства стало 30 травня 1888 р., коли десять професорів історико-філологічного факультету – І.С.Некрасов, О.О.Кочубинський, В.І.Шерцль, О.С.Трачевський, Ф.І.Успенський, Л.Ф.Воеводський, О.І.Кирпичников, Г.І.Перетяткович, Е.Р.Фон-Штерн і протоієрей В.М.Войтковський, – знову подали до ради університету клопотання про відкриття історико-філологічного товариства, проект якого додавався¹⁶.

Засновниками товариства виступили провідні професори історико-філологічного факультету, яскраві представники гуманітарної науки того часу, кожен із них був визначним спеціалістом у своїй царині. Це, передусім, були прогресивні науковці того часу, які прагнули займатися не тільки суто науковими дослідженнями, що позитивно впливали на розвиток науки, а й популяризацією цих досліджень.

Увесь період діяльності ІФТНУ з моменту заснування у 1889 р. і до офіційної його ліквідації у 1923 р. можна поділити на три етапи, згідно з прийнятими етапами розвитку вітчизняної історичної науки. Вони мають відмінності у завданнях, до виконання яких прагнули члени товариства, та за метою, що була поставлена. Нерівнозначною можна визначити і діяльність товариства як за рівнем наукової, дослідницької, так і суспільно-просвітницької діяльності. Хронологічні межі цих трьох етапів розвитку ІФТНУ різняться також за тривалістю.

Перший етап розпочався з моменту відкриття ІФТНУ у 1889 р. і тривав до 1899 р. – створення педагогічного відділу товариства. Таке датування вважаємо логічним, бо саме з першого засідання ІФТНУ і розпочалася його діяльність, а з відкриттям педагогічного відділу дослідження товариства виходять за межі історико-філологічних, розширюючи, таким чином, сферу інтересів усього наукового об'єднання.

У цей період робота Історико-філологічного товариства була побудована згідно з першим статутом. Справами товариства керувало правління на чолі з головою. Керівниками ІФТНУ тоді були Ф.І.Успенський, О.О.Кочубинський, О.М.Деревицький, М.М.Ланге. Будучи представниками різних галузей гуманітарної науки, вони суттєво впливали на напрями діяльності товариства.

У складі ІФТНУ були представники вищих і середніх навчальних закладів як Російської імперії – Одеси, Києва, Харкова, Санкт-Петербурга, Москви, Казані, Ніжина, Юр'єва, Варшави, так і закордонних – Мюнхена, Грацу і, навіть, Риму¹⁷.

Протягом перших 10 років діяльності ІФТНУ його чисельний склад збільшився вдвічі. Кожного року лави товариства поповнювалися науковцями, які бажали брати участь у роботі цього наукового об'єднання. У 1898/1899 навчальному році у ньому налічувалося уже 129 осіб. Серед них були 4 почесних, 123 дійсних члени і 2 члени-співробітники¹⁸.

Робота товариства зосереджувалася головним чином на проведенні засідань, що відбувалися один – два рази на місяць, окрім літніх вакацій. Серед їх переліку значилися засідання правління, загальні, обов'язкові річні і публічні. На засіданнях правління насамперед вирішувалися організаційні питання. Так, у січні – лютому 1891 р. правління розглядало пропозицію про відкриття візантійського відділення. Ініціаторами цієї ідеї виступили професори Ф.І.Успенський, О.І.Кирпичников, О.О.Кочубинський, Ф.Є.Корш, М.Ф.Красносельцев і Ф.І.Леонтович. Уперше ініціатори озвучили свій задум 24 січня 1891 р. на 19-му засіданні правління, спираючись на §4 статуту ІФТНУ, який передбачав «поділ товариства на відділення по мірі розширення діяльності та зростання кількості членів»¹⁹.

Незважаючи на те, що ІФТНУ було молододою організацією, усе ж наявність достатньо великої кількості дослідників, які цікавилися історією та філологією елліно-візантійського світу, створювала умови для позитивного вирішення цієї проблеми і втілення у життя даної ініціативи. Відкриття візантійського відділення було приурочене до тисячоліття з дня смерті константинопольського патріарха Фотія. На публічному засіданні, присвяченому вшануванню його пам'яті, що відбулося 6 лютого 1891 р., після повторного розгляду й обговорення, пропозиція з відкриття відділення була одногосно прийнята членами товариства. Візантійське відділення розпочало свою діяльність. Його першим керівником став професор Ф.Є.Корш²⁰. На засіданнях відділення заслуховувалися доповіді і реферати. Ці матеріали становили основу для спеціальних випусків наукових збірників товариства. Було надруковано кілька томів ІФТНУ, присвячених саме візантієзнавству. Візантійське відділення працювало декілька років. Невдовзі у зв'язку з переїздом голови відділення до Москви його робота була припинена.

Не бажаючи його остаточного закриття, правління товариства восени 1898 р. розглянуло питання про відновлення візантійського відділення під назвою візантійсько-слов'янського. Передбачалося, що поряд із вивченням проблем, пов'язаних зі слов'янством, метою оновленого відділення повинно бути і «вивчення всього, що стосується російської літератури, історії і культури», а також якомога ширше займатися вивченням української літератури²¹. 5 листопада 1898 р. реформоване візантійсько-слов'янське товариство розпочало свою діяльність²².

Улаштування та проведення загальних, публічних і річних засідань було безпосереднім обов'язком правління ІФТНУ. На загальних зібраннях члени товариства виступали із власними науковими повідомленнями, читали реферати. Доповіді торкалися питань історії, класичної, слов'яно-руської і візантійської філології²³. Підготовка наукових праць була однією з головних складових діяльності товариства.

На річних засіданнях, що проводилися в основному у травні, зачитувалися і затверджувалися щорічні звіти правління про діяльність товариства, кошторис,

підбивалися підсумки щодо виконаної за рік роботи, а також обиралися почесні та дійсні члени товариства, раз на три роки відбувалися вибори правління²⁴.

Однією з головних складових науково-просвітницької діяльності ІФТНУ було проведення публічних засідань. Присвячені ювілеям учених, письменників і педагогів, пам'ятним датам, ці засідання збирали великі аудиторії слухачів і користувалися неабиякою популярністю²⁵. Окрім відзначення ювілеїв, ушанування пам'яті видатних учених товариство брало активну участь у розширенні і зміцненні контактів із різноманітними науковими організаціями і товариствами як у межах Російської імперії, так і з закордонними. Зокрема, здійснювалося листування²⁶ та обмін науковими виданнями²⁷.

Перший етап функціонування ІФТНУ характеризувався активною видавничою діяльністю. Це було можливим завдяки коштам, які товариство отримувало від членських внесків і від читання публічних лекцій. Саме завдяки цим коштам поповнювався спеціально створений видавничий фонд. Перші декілька років кошти цього фонду давали можливість товариству публікувати збірники наукових праць своїх членів. Надання ж фінансової субсидії від міністерства народної освіти ІФТНУ змогло виклопотати тільки у 1897 р.²⁸

Започатковане товариством видання мало назву «Літопис Історико-філологічного товариства при Імператорському Новоросійському університеті» («ЛІФТНУ»). Перший том збірника вийшов друком у 1890 р.²⁹ Спочатку він не мав чітко визначеної структури. Назви розділів та їх кількість змінювалися. Із 1892 р., майже відразу після відкриття візантійського відділення, почалося видання окремих томів «ЛІФТНУ», які містили праці з візантієзнавчої тематики. За перші десять років свого існування товариство видало сім томів «Літопису», чотири з яких були присвячені візантієзнавству³⁰.

Із самого початку своєї діяльності ІФТНУ брало активну участь в археологічних з'їздах. Уперше – у VIII археологічному з'їзді, що проходив у Москві у 1900 р. На запрошення Московського археологічного товариства депутатом на з'їзд був направлений О.І.Кирпичников³¹. Археологічні з'їзди мали велике значення для розвитку археології та історичної науки загалом. Вони також сприяли посиленню наукового інтересу до етнографії – щойно започаткованої науки. З'їзди проводилися кожні три роки у різних містах Російської імперії. Їх проведенню передувала велика наукова, дослідницька й організаційна робота. Протягом першого періоду функціонування товариство взяло участь у підготовці і проведенні чотирьох подібних заходів, серед яких, окрім московського з'їзду 1900 р., були IX (Вільно, 1893 р.), X (Рига, 1896 р.) і XI (Київ, 1899 р.) з'їзди³².

Підсумовуючи діяльність ІФТНУ впродовж першого етапу функціонування, слід зазначити, що у цей час товариство займалося передусім адміністративно-організаційною роботою, а також налагоджувало наукові зв'язки та проводило активну наукову і науково-просвітницьку діяльність. Пріоритетним напрямом досліджень товариства стало візантієзнавство.

Наступний, другий, етап розпочався з моменту офіційного затвердження першого статуту педагогічного відділу ІФТНУ – 12 листопада 1899 р., і тривав до 1914 р. – часу, коли відбулася зміна статуту товариства. Цей етап характеризується подальшою активізацією діяльності. Із затвердженням статуту педагогічного відділу ІФТНУ набуло більш розгалуженої структури і тим самим вступило у наступну фазу свого розвитку. Закінченням другого етапу діяльності товариства слід вважати 6 жовтня 1914 р. – дату офіційного затвердження другого статуту ІФТНУ.

Хронологічно другий етап був найбільш довгим – він тривав 16 років. Для цього етапу характерне подальше розширення діяльності товариства у напрямі розробки питань усесвітньої і російської історії, слов'янознавства, активне дослідження різних питань педагогіки, значне зростання складу товариства та його

авторитету у наукових колах імперії. Роботу товариства, як і раніше, регламентував перший статут ІФТНУ. Тоді товариство очолювали професори М.М.Ланге, В.М.Істрін, О.П.Доброклонський, С.Г.Вілінський.

У 1898 р. у середовищі товариства виникла думка про створення спеціального відділу, сферою якого була б педагогіка. 5 листопада того ж року правління виступило з пропозицією про заснування при ІФТНУ педагогічного відділу. Прикладом для цієї структурної одиниці став досвід організації подібного відділу при Харківському історико-філологічному товаристві. Саме його статут і був прийнятий за основу³³.

Організаційна робота тривала майже рік і вже 12 листопада 1899 р. міністр народної освіти М.П.Боголепов затвердив статут педагогічного відділу при ІФТНУ³⁴. 14 березня 1900 р. відбулося відкриття новоствореного відділу, керівником якого став професор М.М.Ланге³⁵.

Діяльність товариства у цей період зосереджувалася на проведенні засідань – від одного до трьох, в окремих випадках чотири на місяць. Як і раніше, це були засідання правління, річні і публічні. Загальні засідання відтепер поділялися на засідання всього товариства, візантійсько-слов'янського відділення і педагогічного відділу. На річних засіданнях, які проводилися у травні, а з 1905 р., за постановою правління ІФТНУ, у вересні, як і раніше, обговорювалися звіти товариства і затверджувався його кошторис³⁶.

На загальних засіданнях товариства були представлені доповіді і реферати з класичної філології, літературознавства та історії. Більша частина повідомлень історичного характеру присвячувалася дослідженню питань усесвітньої історії. Із проблем вітчизняної історії переважно розглядалася історія «Південної Росії». У галузі класичної філології дослідження торкалися питань літератури, історії мистецтв, лінгвістики. На засіданнях педагогічного відділу на розгляд виносилися доповіді, тематика яких торкалася окремих аспектів освіти і виховання. Так, із повідомленнями про систему освіти, реформу школи, а також про аналіз чинних програм і підручників виступали представники відділу О.П.Фльоров, О.Д.Щербина, В.М.Істрін, М.М.Ланге. М.М.Родзевич у своєму повідомленні зробив порівняльний аналіз систем освіти Німеччини, Франції і Росії³⁷. Крім того, педагогічний відділ у складі ІФТНУ, на запрошення Московського педагогічного відділу, у 1902 р. брав участь у роботі з проблеми реформи російського правопису³⁸, а в 1905 р. направив до уряду клопотання педагогічного відділу³⁹, яким його члени намагалися звернути увагу влади на проблеми у системі освіти, а саме низький її рівень і доволі незначне поширення освіти серед населення. Також були висловлені міркування щодо того, якою повинна бути середня школа як освітянська ланка⁴⁰.

У 1908 р. правління ІФТНУ прийняло рішення про дозвіл вступу до складу педагогічного відділу викладачів усіх навчальних предметів середньої і початкової школи⁴¹. Ці заходи дали можливість працювати у відділі вчителям різних предметів, без історико-філологічного обмеження. Уже 1908–1909 рр. членами педагогічного відділу стали 104 особи, серед яких були і жінки – начальниці гімназій, працюючі та колишні вчительки⁴².

Просвітницька діяльність протягом другого етапу функціонування ІФТНУ не зазнала особливих змін. Як і раніше, однією з її складових залишалося читання публічних лекцій⁴³ – як представниками товариства, так і діями педагогічного відділу (професори В.К.Надлер, Ф.Є.Корш, О.І.Маркевич, М.М.Ланге, О.М.Деревицький)⁴⁴. Маючи широкі налагоджені наукові зв'язки, ІФТНУ і надалі підтримувало контакти з науковими інституціями та окремими вченими⁴⁵.

У цей період ІФТНУ відзначило дві ювілейні події. 3 листопада 1904 р. товариство святкувало 15-річчя⁴⁶, а через десять років – 9 березня 1914 р.⁴⁷ – 25-річчя своєї діяльності. До цих дат на адресу інституції надійшло багато поздоровлень, вітальних листів і телеграм від наукових установ.

Протягом другого етапу роботи товариства продовжувалася плідна видавнича діяльність. За 16 років ІФТНУ видало чотирнадцять випусків «Літопису» і два окремих видання – ювілейний збірник на честь 15-річчя товариства⁴⁸ та випуск під назвою «Засідання педагогічного відділу Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті 2 квітня 1905 року», присвячений питанням реформування середньої школи⁴⁹. Останній містив статті, в яких у доволі сміливій формі лунала критика тогочасної урядової політики у системі освіти⁵⁰.

ІФТНУ продовжувало дослідження і суто археологічних питань. Цьому також сприяла співпраця з Московським археологічним товариством із підготовки і проведення всеросійських археологічних з'їздів. Так, на XII з'їзд, що відбувся у серпні 1902 р. у Харкові⁵¹, від ІФТНУ були делеговані професори Новоросійського університету О.І.Маркевич, О.А.Павловський, Е.Р.Фон-Штерн. Участь в археологічних з'їздах брали не тільки професори, викладачі університету, а й ті члени товариства, які представляли середню ланку освіти, тобто викладачі гімназій. Так, на XIII археологічний з'їзд (Катеринослав, 1905 р.)⁵² від ІФТНУ вирушили дев'ятеро осіб. Окрім викладачів Новоросійського університету були направлені і викладачі одеських гімназій. XIV археологічний з'їзд відбувся у Чернігові у серпні 1908 р.⁵³, а XV – у Новгороді у 1911 р.⁵⁴ На кожному із них ІФТНУ представляла досить чисельна делегація.

Результатом другого етапу діяльності товариства стало зростання його авторитету у науковому світі. Цьому сприяла активна робота членів ІФТНУ. Адже вони розробляли питання літературо-, слов'яно-, візантієзнавства, усесвітньої і вітчизняної історії, філології. Завдяки участі членів товариства і педагогічного відділу у державному загальноосвітньому процесі сфера наукових інтересів інституції значно розширилася. Помітно збільшилася кількість членів. Якщо у 1899–1900 навчальному році налічувалося 137 осіб, то у 1909–1910 рр. кількість членів ІФТНУ становила уже 329 осіб. Таке збільшення відбулося за рахунок його розширення і, насамперед, поповнення лав педагогічного відділу вчителями середніх і початкових навчальних закладів⁵⁵.

Третій етап діяльності ІФТНУ бере свій початок із моменту офіційного затвердження другого статуту товариства – 6 жовтня 1914 р. і тривав до 1923 р. – часу, коли відбулася юридична ліквідація ІФТНУ. Цей етап виявився найменш продуктивним, оскільки охоплював буремні роки Першої світової війни, революцій, громадянської війни і неодноразового реформування освітянських закладів.

Очолювали ІФТНУ у той час С.Г.Вілінський, О.Д.Щербина, Б.М.Ляпунов. Діяльність товариства регламентувалася другим його статутом (11 квітня 1915 р. на річному засіданні ІФТНУ було оголошене рішення департаменту народної освіти про затвердження цього документа)⁵⁶.

Новий статут закріпив становище, яке було досягнуте товариством за 25 років його функціонування. Замість 22 параграфів він мав уже 28. У них прописувалися всі права й обов'язки членів і керівництва ІФТНУ. Статут передбачав не лише поділ товариства на відділи, але і кожен відділ у разі свого розширення міг мати більш складну організацію⁵⁷.

Діяльність товариства протягом третього етапу практично зосереджувалася на проведенні засідань, що відбувалися у середньому один раз на місяць, крім часу літніх вакацій. Серед них, як і раніше, були засідання правління, загальні, річні⁵⁸.

У зв'язку зі скороченням кількості доповідей і неможливістю їх публікування засідання правління скликалися в основному лише один раз на рік. Зменшилася також і кількість загальних засідань. За складних умов воєнного часу скоротився, а далі і зовсім припинився обмін виданнями з іншими дослідницькими закладами, передусім іноземними науковими організаціями. На відміну від попередніх, протягом цього етапу товариство не брало участі у всеросійських археологічних

з'їздах. Із початком Першої світової війни XVI з'їзд у Пскові, запланований на 1914 р., було скасовано.

Видавнича діяльність ІФТНУ також не відрізнялася продуктивністю. Причиною цього були складні воєнні часи. Через значне подорожчання паперу і друкарських послуг правління пішло на обмеження видавничої діяльності. Уже на 1915 р. замовлення, виконані для ІФТНУ, значно перевищили можливості каси товариства⁵⁹. У 1916 р. було припинене видання «ЛІФТНУ».

Починаючи з 1917 р. діяльність товариства поступово занепадає. На це вплинуло багато факторів, серед яких революційні події, часта зміна влади, катастрофічна нестача грошей, зменшення кількості членів. Деякі професори взагалі вимушені були залишити університет та виїхати за кордон⁶⁰.

Улітку 1920 р. Новоросійський університет було реорганізовано. Замість нього був утворений інститут народної освіти (ІНО)⁶¹. І вже у квітні 1921 р. ІФТНУ відновило свою діяльність⁶². Із квітня по листопад товариство проводило засідання. Члени ІФТНУ виголосили одинадцять доповідей. Однак у зв'язку із зимовими холодами товариство знову змушене було припинити свою діяльність⁶³.

Третій етап функціонування ІФТНУ виявився найменш продуктивним, оскільки припав на складні політичні, економічні і соціальні умови. Відтак, це позначилося і на його діяльності. Товариство опинилося на межі існування, але все ж, хоч і з перервами, продовжувало працювати. Юридично ІФТНУ було ліквідоване у 1923 р., коли відбулося його об'єднання з Одеським бібліографічним товариством. У результаті виникло Одеське філологічне товариство⁶⁴.

Таким чином, за час своєї діяльності Історико-філологічне товариство при Новоросійському університеті об'єднало яскравих представників науки у галузі візантійської, слов'яно-руської і класичної філології, усесвітньої і російської історії. За понад 30-річний період діяльності товариство провело значну наукову і громадську роботу – близько 550 засідань, де зачитано понад 650 доповідей та рефератів. У науковий обіг було введено виявлені цінні документи та інші матеріали. За результатами своєї діяльності товариство видавало збірники наукових праць. Усього за період з 1890 по 1916 рр. вийшло друком 27 томів «ЛІФТНУ», що стало помітним внеском у розвиток вітчизняної історичної та філологічної науки (вони і до сьогодні залишаються цінними джерелами для історіографічних, історичних, філологічних досліджень).

¹ Степанский А.Д. К истории научно-исторических обществ в дореволюционной России // Археографический ежегодник за 1974 год. – Москва, 1975. – С.39.

² Там же. – С.39.

³ Плевако М. Историко-филологическое общество при Харьковском университете: (Очерк истории общества и деятельность его в области украиноведения) // Укр. жизнь. – 1915. – №11/12. – С.56–76; Фрадкін В.З., Шейко В.М. Науково-освітня діяльність Харківського історико-філологічного товариства (1877–1919 рр.) // Вестник Харьковського університета. – 1979. – №182. – С.58–65; Колесник М.П. Историчне товариство Нестора-літописця: основні етапи й напрями діяльності (1872–1931 рр.) // Укр. іст. журн. – 1989. – №9. – С.50–56; Назаренко В.Ю. Харьковское историко-филологическое общество. Вопросы литературоведения. – Х., 1999. – 288 с.

⁴ Степанский А.Д. Материалы легальных общественных организаций царской России (середина XVIII в. – февраль 1917 г.) // Археографический ежегодник за 1978 год. – Москва, 1979. – С.69–80.

⁵ Рыстенко А.В. Историческая записка о деятельности Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете за 15 лет / Пятнадцатилетие Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете. – Одесса, 1905. – С.15–45.

⁶ Історія Одеського університету за 100 років / Відп. ред. проф. О.І.Юрженко. – К., 1968. – 423 с.; Історія Одеського університету (1865–2000). – Одеса, 2000. – 255 с.

- ⁷ Степанский А.Д. К истории научно-исторических обществ в дореволюционной России. – С.38–55; Степанский А.Д. Материалы легальных общественных организаций царской России. – С.69–80.
- ⁸ Українська радянська енциклопедія. – К., 1961. – Т.5. – С.540.
- ⁹ Першина З.В. Історія України в працях одеських дослідників // Укр. іст. журн. – 1994. – №6. – С.53–63.
- ¹⁰ Медалієва О.З. Роль університетських історичних товариств в українському національному відродженні: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Черкаси, 2005. – 20 с.
- ¹¹ Попова Т.Н. Историография в лицах, проблемах, дисциплинах: Из истории Новороссийского университета. – Одесса, 2007. – 536 с.
- ¹² Степанский А.Д. К истории научно-исторических обществ в дореволюционной России. – С.42.
- ¹³ Там же. – С.43.
- ¹⁴ Протоколы заседаний совета Императорского Новороссийского университета (24 января – 31 мая 1880 г.) // Записки Императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1880. – Т.31. – С.60.
- ¹⁵ Степанский А.Д. К истории научно-исторических обществ в дореволюционной России. – С.49.
- ¹⁶ Историко-филологическое общество // Записки Императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1890. – Т.53. – С.726.
- ¹⁷ Список членов общества по 1 мая 1899 г. // Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Одесса, 1899. – Т.VII. – С.15–21.
- ¹⁸ Отчёт общества за 1898/1899 гг. // Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Одесса, 1900. – Т.VIII. – С.4.
- ¹⁹ Рыстенко А.В. Историческая записка о деятельности Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете за 15 лет (1889–1904) // Пятнадцатилетие Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – С.18.
- ²⁰ Отчёт о деятельности Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те за 1890/1891–1892/1893 гг. // Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Одесса, 1894. – Т.III. – С.3.
- ²¹ Протокол 111 заседания Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те (1 декабря 1898 г.) // Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Одесса, 1899. – Т.VII. – С.21.
- ²² Протокол 109 заседания Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те (5 ноября 1898 г.) // Там же. – С.10, 12.
- ²³ Рыстенко А.В. Историческая записка о деятельности Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те за 15 лет (1889–1904) // Пятнадцатилетие Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – С.34–45.
- ²⁴ Отчёт о деятельности Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те за 1890/1891–1892/1893 гг. // Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Т.III. – С.2.
- ²⁵ Отчёт о деятельности Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те за 1894/1895 гг. // Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Одесса, 1895. – Т.V. – С.11.
- ²⁶ Державний архів Одеської області. – Ф.45. – Оп.22. – Спр.33. – Арк.8.
- ²⁷ Отчёт Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те за 1890/1891 и 1891/1892 гг. // Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Т.III. – С.7.
- ²⁸ Отчёт Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те за 1897/1898 гг. // Там же. – Т.VII. – С.5.
- ²⁹ Отчёт Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те за 1889/1890 гг. // Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Одесса, 1890. – Т.I. – С.6.
- ³⁰ Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Одесса, 1892. – Т.II: Византийское отделение I. – 278, 136 с.; Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Одесса, 1894. –

Т.ІV: Византийское отделение II. – 316, 128 с.; Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Одесса, 1896. – Т. VI: Византийское отделение III. – 432 с.; Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Т. VII: Византийское отделение IV. – 16, 402, 46, VI с.

³¹ *Редин Е.К.* Профессор А.И. Кирпичников. Обзор трудов его по истории и археологии искусства // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – X., 1905. – Т. 14. – С. 75.

³² Труды XI съезда в Киеве. 1899. – Москва, 1901. – Т. 1. – 3, 816 с.; 1902. – Т. 2. – VIII, 265, 177 с.

³³ Протоколы заседаний Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те (109 заседание 5 ноября 1898 г.) // Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Т. VII. – С. 13.

³⁴ Устав Педагогического отдела Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. // Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Т. VIII. – С. 1.

³⁵ Протоколы заседаний Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете (130 заседание 14 марта 1900 г.) // Там же. – С. 36.

³⁶ Отчёт о деятельности общества за 1904–1905 акад. год // Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Одесса, 1907. – Т. XIV. – С. 5.

³⁷ *Родзевич Н.Н.* Школа в Германии и во Франции (Путевые впечатления) // Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Одесса, 1904. – Т. XI. – С. 1–74.

³⁸ Протоколы заседаний Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те (175 заседание 14 марта 1903 г.) // Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Одесса, 1905. – Т. XII. – С. 48.

³⁹ Там же. – С. 45.

⁴⁰ Ходатайство педагогического отдела перед Советом министров // Заседание педагогического отдела Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те (2 апреля 1905 г.). – Одесса, 1905. – С. 1–4.

⁴¹ Отчёт о деятельности педагогического отдела за 1908–1909 уч. год // Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Одесса, 1909. – Т. XVIII. – С. 264.

⁴² Отчёт о деятельности Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те за 1908–1909 акад. год // Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Одесса, 1910. – Т. XVI. – С. 4–6.

⁴³ Протоколы заседаний Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те (183 заседание 24 октября 1903 г.) // Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Т. XII. – С. 5–6.

⁴⁴ Историческая записка о деятельности Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те за 15 лет (1889–1904 гг.) // Пятнадцатилетие Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете. – С. 26–27.

⁴⁵ Отчёт о деятельности общества за 1904–1905 акад. год // Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Т. XIV. – С. 7–9.

⁴⁶ Протоколы заседаний Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те (194 заседание 3 ноября 1904 г.) // Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Т. XII. – С. 43–56.

⁴⁷ Отчёт о деятельности Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете за 1914 год // Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Новороссийского ун-та за 1914 год. – Одесса, 1915. – С. 333.

⁴⁸ Пятнадцатилетие Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те (1889–1904). – 64 с.

⁴⁹ Заседание педагогического отдела Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те 2-го апреля 1905 года. [По вопросу о реформе средней школы]. – Одесса, 1905.

⁵⁰ Ланге Н.Н. В чём должна состоять реформа нашей школы // Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Одесса, 1906. – Т. XV. – С. 5–23.

⁵¹ Протоколы заседаний Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те (169 заседание 27 мая 1902 г.) // Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Т. XII. – С. 41.

⁵² Труды XIII съезда в Екатеринославе в 1905 г. – Москва, 1907. – Т. 1. – 434 с.; 1908. – Т. 2. – 806 с.

⁵³ Протоколы заседаний Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те (219 заседание 29 марта 1908 г.) // Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Т. XVI. – С. 36.

⁵⁴ Труды московского предварительного комитета XV археологического съезда в Новгороде 1911 г. – Москва, 1911. – 258 с.

⁵⁵ Отчёт о деятельности Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те за 1908/1909 год // Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те. – Т. XVI. – С. 2–6.

⁵⁶ Отчёт о деятельности Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те за 1915 год // Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Новороссийского ун-та за 1915 год. – Одесса, 1916. – С. 368.

⁵⁷ Устав Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете. – Одесса, 1915. – С. 2.

⁵⁸ Отчёт о деятельности Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском ун-те за 1915 год. // Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Новороссийского ун-та за 1915 год. – С. 368, 370.

⁵⁹ Там же. – С. 369.

⁶⁰ Історія Одеського університету за 100 років. – С. 333.

⁶¹ Там само. – С. 332.

⁶² Историко-филологическое общество // Народное просвещение. – 1922. – №6/10. – С. 71.

⁶³ Там же.

⁶⁴ Державний архів Одеської області. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2853. – Арк. 1–2.

This article treats of the background to and establishment of Odesa historical and philological society under Novorosiya University as well as main stages of the former's development. The society statutes are examined and principal ways and trends of its research and educational activities are considered likewise.

М.А.Ковальчук*

ПОВСТАНСЬКО-ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ ПРОТИ БІЛОГВАРДІЙЦІВ НА КИЇВЩИНІ (ВЕРЕСЕНЬ 1919 – СІЧЕНЬ 1920 рр.)

На підставі невідомих архівних документів і спогадів сучасників досліджено розгортання повстансько-партизанського руху на Київщині проти білогвардійських військ генерала А.Денікіна в 1919–1920 рр., відтворено перебіг бойової діяльності повстанських загонів та визначено їх політичну спрямованість.

Історія повстанського руху в Україні доби національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. й дотепер рясніє численними «білими плямами». Незважаючи на клопітку працю істориків упродовж останніх десятиріч, чимало аспектів цієї теми й дотепер залишаються маловивченими. Здебільшого, увагу дослідників привертає антибільшовицька складова повстанського руху, що часто призводить до

* Ковальчук Михайло Анатолійович – канд. іст. наук, наук. співроб. Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України.